

המצוות בפדשה

המצוות בפרשת השבוע - הלכה ואגדה

"זאת החיה אשר תאכלו"

גדרי המצוות וטעמיהם מהראשונים

ספר החינוך

מצוה קנ"ג - מצות בדיקת סימני בהמה וחיה

הסדר שחשבם הוא, עם היות לבי נאחו בענין זה בסברת הרמב"ן זכרונו לברכה, שכתב שאין ראוי שנמנה בדיקת סימני טהרה בבהמות מצוה, כי באמת אחר שאסרה לנו התורה קצת הבהמות, עכ"פ יתחייב להודיענו סימני הטהרות להפרישנו מן האיסור, ואין זה ראוי כלל להחשב בחשבון מצוה. וכו'.

מדיני המצוה. שכל בהמה וחיה שמעלת גרה אין לה שיניים בלחי העליון, וכל בהמה בעולם מעלת גרה היא מפרסת פרסה חוץ מן הגמל, וכל שמפרסת פרסה היא מעלת גרה חוץ מן החזיר. ועשרה מינין הן בין בהמות וחיות המותרין, שלשה מיני בהמות הידועות, והן שור, כבש ותיש, ושבעה מיני חיה המפורשים בכתוב [דברים י"ד, ה'] איל וצבי וגוי. וכו'. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות. ועובר עליה ולא בדק אלא שראה בה הסימן האחד וסמך עליו ואכל ממנה, אף על פי שמצא אחר כן שהיתר אכל, ביטל עשה זה של בדיקת הסימנין.

גדר המצווה - שנצטוינו לבדוק סימני בהמה וחיה כשנרצה לאכול מהם, והם מעלת גרה ושועטת שסע, שנאמר [ויקרא י"א, ב' - ג'] זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה אשר על הארץ כל מפרסת פרסה וגוי. ולשון ספרא אותה תאכלו, אותה באכילה ואין בהמה טמאה באכילה, כלומר ונלמד מזה לאו לבהמה טמאה, ולא כזה נקרא לאו הבא מכלל עשה. וכו'.

משרשי מצות איסור המאכלות, כתבנו למעלה באזהרת טריפה וחלב מה שידענו, והוא השורש המספיק כפי הפשט לכולן.

וענין הצוואה לבדוק סימניהן הולך אחר טעם איסורן, שכל מה שבא לנו איסור עליו ראוי ומחוייב עלינו לבדוקו יפה.

והנני לא חשכתי עטי מכתוב דברי הרמב"ם זכרונו לברכה בכאן, שחשב המקרא הזה למצות עשה, מפני שיעדתי בראש דברי לכתוב המצוות על

נידונים הלכתיים מהאחרונים ועוד

האם יש מצווה בקום ועשה - או שהוא "לאו הבא מכלל עשה"

אמנם אין זה מצווה העומדת בפני עצמה - "לבדוק", מדכתב הרמב"ם שמי שאוכל בהמה טמאה עובר בעשה זה [אף שיתכן שבדק והבדיל שזוה טמא ומכל מקום אכל] ועל כרחך הענין הוא "לבדוק כדי לאכול" את הטהור. ועיין בחינוך שנוטה לסבור כדעת הרמב"ן, וכן דעת הראב"ד בהשגותיו [למנין המצוות הקצר] - "כל לבדוק אין להם טעם אלא משום לאו הבא מכלל עשה".

ויקרא פרק י"א - (ב) "דברו אל בני ישראל לאמר זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה אשר עליה ארץ: (ג) כל מפרסת פרסה ושועטת שסע פרסת מעלת גרה בבהמה אתה תאכלו".

ובפשטות נראה שמה שאמרה התורה "זאת החיה אשר תאכלו", אין עניינה ציווי לאכול, ושמי שיאכל חיה או בהמה טהורה יקיים מצוות עשה, אלא בא רק לדיוק - דווקא את זאת תאכלו ולא את הטמאה, ואף שאח"כ נאסר במפורש באיסור לאו "אך את זה לא תאכלו", מכל מקום כאן נוסף איסור עשה, ש"לאו הבא מכלל עשה עשה".

מצוות הבדיקה להרמב"ם

כתב הרמב"ם ברכות י"א ב' שיש שני סוגים במצוות [וכתב שם שעל שני הסוגים צריך לברך]:

א. "יש מצוות עשה שאדם חייב להשתדל ולרדוף עד שיעשה אותה כגון תפילין וסוכה ולולב ושופר ואלו הן הנקראין חובה, לפי שאדם חייב על כל פנים לעשות".

ב. "ויש מצוה שאינה חובה אלא דומין לרשות כגון מזוזה ומעקה שאין אדם חייב לשכון בבית החייב מזוזה כדי שיעשה מזוזה אלא אם רצה לשכון כל ימיו באהל או בספינה ישב, וכן אינו חייב לבנות בית כדי לעשות מעקה".

והנה גם בסוג השני, לאחר שכבר הגיע המצב שיש לו בית, ודאי שיש לו חיוב לשים בו מזוזה ומעקה. ומה שקרא לו הרמב"ם "דומה לרשות", כוונתו שאין חייבים להגיע למצב שמחייבו.

ומעתה יש לנו לדון במצווה שלפנינו "בדיקת סימני החיה והבהמה", והנה ודאי שאינה כמו הסוג הראשון, שמחוייב ועומד תמיד במצווה זו, שהרי נתבאר לעיל שאין זה מצווה העומדת בפני עצמה "לבדוק", אלא היא שייכת לאכילה "לבדוק ולאכול את הטהור" [ולכן האוכל טמא עובר בעשה זה], וברור שאם אינו רוצה אינו מחוייב לאכול כלל.

אמנם גם אינה דומה לגמרי לסוג השני שהרי במזוזה ומעקה לאחר שהגיע המצב שיש לו בית חל עליו חיוב גמור לשים בהם מזוזה ומעקה, אבל כאן קודם אכילה לכאורה אין מצב שגורם לו חיוב, שהרי עדיין יכול שלא לאכול.

וצריך לומר שמכל מקום דומה לסוג זה, והמצב המחייב הוא מה ש"רוצה ובא לאכול", שאז חייב לעשות פעולות אלו כדי להכין לאכילתו.

וכגדר זה פירש הכסף משנה לגבי מצוות שחיטה ליישב השגת הראב"ד הנ"ל [במנין המצוות הקצר] - "לשחוט בהמה חיה ועוף:

וכן נקט הרמב"ן בהשגות לספר המצוות לרמב"ם שורש ו' - "והדבר ידוע שאין הכוונה לומר שבאכלנו הבהמה או הדג בעלי הסימנין הטהורין נעשה מצוה ואם נצודם ולא נאכל אותם נעבור עליה, אבל הכוונה שאמר הכתוב אלה תאכלו ולא הטמאים. והוא לאו הבא מכלל עשה בטמאים כדי שיהא האוכל הטמאים עובר בלאו גמור ובלאו הבא מכלל עשה שהוא עשה לפי קבלתנו".

אמנם הרמב"ם כתב שאף שיש בזה גם "לאו הבא מכלל עשה" שהאוכל את המין הטמא עובר בעשה, מכל מקום כלול בפסוק זה גם מצוות עשה "בקום ועשה", והיינו, שהאדם שרוצה לאכול בעלי חיים צריך לבדוק בסימניהם לראות שהם טהורים - "המצוה הקמ"ט היא שצונו לבדוק בסימני בהמה וחיה והוא שיהיו מעלים גרה ושועטים שסע ואז יהיה מותר לאכלן. והיותנו מצווין לבדוק אותן באלו הסימנין הוא מצוות עשה והוא אמרו ית' (שמיני יא) זאת החיה אשר תאכלו. ולשון ספרא (רפ"ג) אותה תאכלו אותה באכילה ואין בהמה טמאה באכילה. כלומר הבהמה שיהיו בה אלו הסימנים מותר לאכלה. ויורה זה שהבהמה שאין בה אלו הסימנים אינה מותרת באכילה. וזה לאו שבא מכלל עשה שהוא עשה, כמו שהוא שורש אצלנו (ע' לח ושי"ב). ולכן אמרו אחר המאמר הזה אין לי אלא בעשה בלא תעשה מנין תלמוד לומר את הגמל וכו' כמו שנבאר במצות לא תעשה (קעב). הנה כבר התבאר שאמרו אותה תאכלו מצוות עשה. והענין במצוה זו מה שזכרתי לך והוא שאנו מצווין לבדוק אלו הסימנים בכל בהמה וחיה ואז מותר לאכלן, והדין הזה הוא המצוה".

והביא דבריו החינוך כאן והוסיף על זה - "ועובר עליה ולא בדק אלא שראה בה הסימן האחד וסמך עליו ואכל ממנה, אף על פי שמצא אחר כן שהיתר אכל, ביטל עשה זה של בדיקת הסימנין".

"לאו הבא מכלל עשה" ו"לא תעשה" רגיל - האם נמנים כשניים במנין המצוות

הרמב"ם בספר המצוות שורש ו' כתב שיש רק שלושה סוגים שמונים במנין המצוות גם את הלאו שלהם וגם את העשה - "השרש הששי שהמצוה שיהיה בה עשה ולא תעשה ראוי למנות עשה שבה עם מצוה עשה ולא שבה עם מצוה לא תעשה: דע שהדבר האחד יהיה בו עשה ולא תעשה על אחד משלושה פנים. אם שיהיה מעשה מן המעשים מצוות עשה והעובר עליו יעבור על מצוות לא תעשה כמו שבת ויום טוב ושמטה שעשיית מלאכה בהם מצוות לא תעשה (ר"כ - ג' ש"כ - ט') והמנוחה בהם מצוות עשה (קלה קנד קס קס"ב - ז) כמו שיתבאר. וכן תענית צום כפור מצוות עשה (קסד) והאכילה בו מצוות לא תעשה (קצו). ואם שיהיה לאו שקדמו עשה כמו אמרו באונס ומוציא שם רע (תצא כב יט וכת) ולו תהיה לאשה והיא מצוות עשה (ריח - ט) ואמר אחר כן (שם) לא יוכל לשלחה כל ימיו וזו מצוות לא תעשה (שנח - ט). ואם שיהיה לאו קודם ואחר כן ינתק לעשה כמו אמרו (שם ו - ז, ל"ת שו וע' קמח) לא תקח האם על הבנים ואחר כן שלח תשלח את האם.

והרמב"ם השיג עליו שיש עוד סוג והוא עשה שבא רק ל"לאו הבא מכלל עשה" - שיש עוד לאו ועשה בדבר אחד אלא שאין שניהם מצוה כענין בבהמות בדגים ובעופות המותרין והאסורין וכו'. והדבר ידוע שאין הכוונה לומר שבאכלנו הבהמה או הדג בעלי הסימנים הטהורין נעשה מצוה ואם נצודם ולא נאכל אותם נעבור עליה, אבל הכוונה שאמר הכתוב אלה תאכלו ולא הטמאים. והוא לאו הבא מכלל עשה בטמאים כדי שיהא האוכל הטמאים עובר בלאו גמור ובלאו הבא מכלל עשה שהוא עשה לפי קבלתנו.

והקשה על הרמב"ם שמנה סוגים אלו במניינו - "ואלו וכיוצא בהם מנאן הרב בכלל רמ"ח מצוות עשה אמר (מ"ע קמט - קנב) לבדוק בסימני בהמה".

אך הביא שם דעת בעל ההלכות שלא למנות במנין המצוות "לאו הבא מכלל עשה" אם יש כבר לאו גמור עליהם, וכמו שאין מונים שני לאוין על ענין אחד.

ובדעת הרמב"ם נראה שגם הוא מודה לסברא זו [של בעל ההלכות], שכשאין העשה בא אלא לדיוק "לאו הבא מכלל עשה" שאין למנותו, כמו שאין מונים שני לאוין בענין אחד, וכל מה שמנה הרמב"ם הוא באותם המצוות שיש בהם גם מצווה בקום ועשה. [אבל באופן שיש רק "איסור עשה" בלי לאו, כגון "בתולה לכה"ג כדלהלן, שפיר מונה זאת במנין המצוות מכיון שאין בוה כפילות של "לאו" ו"איסור עשה"].

גם להרמב"ם יש מצוות עשה שאינם אלא "לאו הבא מכלל עשה"

נתבאר לעיל שמלשון הספרי יצא לרמב"ם בכמה מצוות שיש בהם מצווה ב"קום ועשה".

אמנם יש פסוקים שגם הרמב"ם מודה בהם שלא באו אלא לדיוק ל"לאו הבא מכלל עשה" כגון:

א. בספר המצוות - "והמצוה ה"ח היא שצוה הכהן הגדול שישא בתולה" וכו'. ונראה שבא רק ל"לאו הבא מכלל עשה" שכשנושא בעולה עובר בעשה.

ב. הלכות איסורי ביאה י"ב - "מצרי ואדומי וכו' דור שלישי יבא להם בקהל ה'". והנה ברור שאין מצוות עשה לישא מצרי שלישי, ואינו אלא לדיוק שבדור שני יש "איסור עשה".

כתב הראב"ד ז"ל אין לו טעם ואולי לאו הבא מכלל עשה עשה עכ"ל. נראה שטעמו מפני שאין זו מצוה מחוייבת שאם ירצה שלא לאכול בשר או אם ירצה שלא לשחוט הוא בעצמו רשאי אבל הוא לאו הבא מכלל עשה לא תאכל אבר מן החי ולא נבלה הא שחוטת אכול. וי"ל לדעת רבינו שהיא עשה למי שירצה לאכול בשר שישחוט או ישחוט לו אחר".

וכן כתב אח"כ במצוות הבדיקה - "לבדוק בסימני וכו': כתב הראב"ד כל לבדוק אין להם טעם אלא משום לאו הבא מכלל עשה עכ"ל, טעמו כטעם ההשגה הקודמת ועל פי מה שיישבתי אותה תתישב גם זו".

מה הכריח את הרמב"ם לפרש זאת ב"קום ועשה"

הרמב"ם בספר המצוות במצווה שלאחר מכן - "בדיקת סימני העוף" הביא לשון הספרי "כל צפור טהורה תאכלו זו מצוות עשה".

ונראה שלשון הספרי "זו מצוות עשה" [שלכאורה הוא ברור ואין צריך לאמרו] הכריחו לרמב"ם שלא לפרש הפסוק לדיוק בלבד ל"לאו הבא מכלל עשה", אלא הוא עשה גמור ב"קום ועשה".

ודוגמה לזה מצאנו בכמה עשין שלדעת הרמב"ם הוא בקום ועשה [והרמב"ם חולק עליו כדלהלן] ואף שם דייק זאת מכת לשונות כאלו בסיפרי:

א. "והמצוה הקמ"ב היא שצונו לנגוש הנכרי ולהכריחו לפרוע חובו כמו שנצטוינו לחמול על ישראל והוזהרנו מלנגוש אותו [ל"ת רל ורלד]. והוא אמרו יתעלה (שם) את הנכרי תגוש. ולשון סיפרי את הנכרי תגוש זו מצוות עשה:

ב. והמצוה הקצ"ח היא שצונו לבקש ריבית מן הגוי ואז נלוה לו עד שלא נועלהו ולא נעזור לו אבל נזיקהו ואפילו בענין הלואה שנתנה עמו כמו שהוזהרנו (ל"ת רל"ה) מעשות כך לישראל. והוא אמרו יתעלה (תצא כג כא) לנכרי תשיך. והנה בא לנו הפירוש המקובל כי זה מצוה לא רשות והוא אמרם בספרי לנכרי תשיך זו מצוות עשה ולאחיד לא תשיך זו מצוות לא תעשה.

והרמב"ם בשורש ו' חולק עליו בזה שלא בא אלא לדיוק "לאו הבא מכלל עשה" לעושה כן לישראל - "עוד במצוות אחרות טעה בהן הרב כגון להלות לנכרי ברבית שנאמר (תצא כג) לנכרי תשיך וכגון לנגוש את הנכרי שנאמר (ראה טו) את הנכרי תגוש שמנאן הרב (מ"ע קצח וקמב) מצוות חלוטות. רצוני לומר שלא מנאן במניינו בלאוין הבאים מכלל עשה הנזכרים אבל ראה בהן שאנו מצווים שנלוה את הנכרי ברבית ושנגוש אותו לפרוע חובו אחר השמטה. וחשב זה מפני מאמרם בסיפרי (הובא במ"ע קצח) לנכרי תשיך הרי זו מצוות עשה ולאחיד לא תשיך הרי זו מצוות לא תעשה. ואין הכונה אלא לומר לנכרי תשיך ולא לאחיד והוא לאו הבא מכלל עשה שהוא נקרא עשה בהלואת האח עד שיהיה המלוה לישראל ברבית עובר בעשה ול"ת. והוא הדין למאמרם שם (הוב' במ"ע קמב) את הנכרי תגוש הרי זו מצוות עשה, שרצונם לומר כן שנגישת האח עובר עליה בעשה ול"ת. וכו'.

ואח"כ השווה לזה את מצוות הבדיקה - "והנה עלה לנו בין שנאמר תשיך בין שנאמר תשוך שהוא עשה במניעה מן האח כמו שאמרו בברייתא הזו שבסיפרי. וכאלה רבות שם בסיפרי. שכן אמרו כל צפור טהורה תאכלו מצוות עשה, כל שרץ העוף טמא הוא לא יאכל מצוות לא תעשה (הוב' בל"ת קעה). וכן בבהמות (הוב' בע' קמט ול"ת קעב) ובדגים ובחגבים

מחשבה ומוסר

מאמר מספר 'דעת תורה מהגה"צ ר' ירוחם ליוואויץ זצ"ל משגיח ישיבת מיר [בשניוני עריכה]

התהלים של דוד, אלא שבעצמו חיבר ספר תהלים, הרי קילס להקב"ה ממש, אבל אם רק לא טהור בכלולו, הרי סימן אחד חסר לו, מה כתוב עליו - 'טמא הוא לכם', השלך תשליכנו כולו.

בעל הספר 'חיי אדם' כתב בספרו 'בית אברהם' סי' כג על המשנה באבות (ה כד) שאמרו 'עז פנים לגיהנום ובושת פנים לגן עדן', אינו מחלק אם הוא צדיק או רשע או ת"ח או ע"ה, אלא דינו פסוק שיורד לגיהנום.

ואומנם ישנן עברות יותר חמורות מעזות, אבל סימן לגיהנום אינן, ואילו עז פנים סימן הוא לגיהנום, ודינו ודאי פסוק.

וכן הוא הענין ב'בושת פנים לגן עדן' בושת פנים הוא סימן לגן עדן, כי לטומאה וטהרה ישנם סימנים ובהם תדע הפנים, ולכן אמרו חז"ל (נדרים כ) "מי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני" כי סימן הוא, וסימן מעיד ודאי.

"אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה וממפריסי הפרסה את הגמל כי מעלה גרה הוא ופרסה איננו מפריס טמא הוא לכם" (יא ד).

כבר ביארנו, ויש ראיות לזה - שסימני טומאה וטהרה אינם סימנים בלבד, לא במקרה הוא שכל הטמאים יש להם בדיוק סימנים אלו, וכל הטהורים יש להם בדיוק סימנים הפוכים, אלא הסימנים הם תולדות הטומאה והטהרה, והטומאה והטהרה הם המולידים את אותם הסימנים, ובהמה שאמנם יש לה סימני טהרה כראוי, אלא שרק סימן אחד יש לה שהיא טמאה, הנה כולה טמאה ואין מועיל לה כלום, גם מקצת הטהרה אינו שוה כלום, שקץ תשקצנה כולה, זהו יסוד וכלל הדברים - לטומאה וטהרה ישנם סימנים, ולטהרה אתה נצרך לכל הסימנים, ואם חסר אפילו אחד מהם, טמא הוא לכם.

ובמדרש (ויק"ר יג ה) אמרו "את הגמל - זו בבל, כי מעלה גרה הוא - שמקלסת להקב"ה וכו', כל מה שפירט דוד, כלל אותו רשע בפסוק אחד כו"ו עיי"ש.

מי הוא שיכול להתבונן בסימן טהרה כזה - אדם אשר לא רק אמר את ספר